

УДК 343.1+343.985

О.В. МЕЖИВОЙ, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ЗАКОННІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ КОМБІНАЦІЙ ТА ЕКСПЕРИМЕНТІВ

Ключові слова: законність, оперативна комбінація, оперативний експеримент, забезпечення прав і свобод громадян

Зростання рівня злочинності, пов'язане зі світовою економічною кризою, вимагає адекватного реагування з боку оперативних підрозділів ОВС щодо виявлення, попередження та розкриття злочинів (п.1 ст.7) [1]. Як відомо, одними з найбільш ефективних тактичних заходів в арсеналі оперативних підрозділів ОВС виступають оперативні комбінації та експерименти, що проводяться з метою вирішення задач оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) щодо припинення злочинних дій, виявлення осіб, які готують або вчиняють злочини, а також отримання, перевірки та оцінки відомостей про можливе вчинення злочинів.

При цьому необхідною умовою і важливим фактором ефективного провадження кримінального судочинства є дотримання законності під час проведення ОРД, чого вимагає як Конституція України [2], так і Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст.4, 9) [1]. Беручи до уваги те, що проведення оперативних комбінацій та експериментів оперативними підрозділами ОВС в окремих випадках передбачає обмеження прав і свобод громадян (ст.29-32) [2], це може привести до зловживань з боку правоохоронних органів.

Згідно даних Верховної Ради України, за дев'ять місяців 2009 року парламентськими комітетами розглянуто 3,1 тис. заяв і скарг громадян з питань правосуддя, 2,9 тис. звер-

нень з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та 1,6 тис. звернень з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. За цей період у листах громадян, адресованих Верховній Раді, порушено 70,8 тис. питань, серед яких 36,8 відсотків складають проблеми дотримання законності та охорони правопорядку, реалізації прав і свобод громадян [3]. Указане свідчить про особливу актуальність дотримання законності під час проведення як кримінально-процесуальних, так і оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних заходів (особливо оперативних комбінацій та експериментів) суб'єктами ОРД.

Питання законності в ОРД ОВС висвітлювалися в працях багатьох учених і науковців, таких як: О.М. Бандурка, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, М.В. Корнієнко, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, О.П. Снігерьев та ін.

Між тим проблемним питанням є те, що юристи, науковці та правознавці по-різному ставляться до законності й допустимості проведення деяких тактичних прийомів ОРД, зокрема, оперативних комбінацій та експериментів. Практики й теоретики ОРД не дійшли одностайного порозуміння з приводу наступних питань: що являє собою оперативна комбінація та оперативний експеримент, як вони співвідносяться між собою, чим відрізняються один від одного, і як під час їх проведення не перейти меж закону та не допустити провокації. Тому спробуємо внести певну ясність у дискусійних моментах щодо законності застосування цих тактичних прийомів.

Звідси метою цієї статті є узагальнення існуючого стану законодавства України, теоретичних розробок щодо застосування оперативних комбінацій та експериментів оперативними підрозділами ОВС, а також визначення вимог законності, які мають виконувати працівники оперативних підрозділів під час їх проведення. Новизна статті полягає у визначенні вимог законності, які мають виконувати працівники оперативних підроз-

ділів ОВС України під час проведення оперативних комбінацій та експериментів, що передбачає процесуалізацію останніх з метою ефективного використання результатів їх проведення в кримінальному судочинстві.

Завданнями, які слід вирішити для досягнення поставленої мети, є дослідження законодавства України та наукових розробок щодо забезпечення законності під час застосування оперативних комбінацій та експериментів оперативними підрозділами ОВС.

Об'єкт дослідження складають суспільні (соціальні, правові, організаційні) відносини, що виникають з приводу проведення оперативних комбінацій та експериментів оперативними підрозділами ОВС. Предметом дослідження є дотримання законності суб'єктами оперативно-розшукової діяльності під час проведення оперативних комбінацій та експериментів.

Зазначимо, що сучасна злочинність набула якісно нових рис організованості, професійності, розбудованої інфраструктури. При цьому простежується проникнення її в економіку через використання корумпованих зв'язків, що в цілому згубно впливає на соціальну та політичну сферу суспільного життя в країні.

Ситуація характеризується ще й тим, що злочинці мають на озброєнні сучасну техніку та передову методику вчинення та приховування злочинів, чого не скажеш про оснащення ОВС. Як справедливо зазначає М.В. Корнієнко, зі зростанням технічної оснащеності та озброєності правопорушників пов'язане посилення небезпеки насильницької злочинності. Злочинні угруповання формують спеціальні структури, які здійснюють розвідувальну діяльність у своїх інтересах [4]. Усе це свідчить про те, що сьогодні оперативні підрозділи ОВС України діють у надскладних умовах. Тому досягнення завдань кримінального судочинства і соціальної справедливості вимагає прийняття оперативними працівниками вірних тактичних рішень, використовуючи кожен опе-

ративно-розшукову ситуацію на користь правосуддя.

Але слід зазначити, що робота міліції може бути визнана ефективною тільки за умови дотримання прав і свобод громадян, що є головним критерієм законності під час проведення оперативних комбінацій та експериментів. Якщо ж права людини ОВС не дотримуються, то відносини між оперативними підрозділами ОВС та населенням мають негативний характер, а працівники міліції сприймаються як правопорушники. При цьому практика показує, що порушення законності окремими працівниками міліції в очах пересічних громадян ставить відбиток на репутацію всіх працівників ОВС без винятку. До того ж сьогодні, коли за всіма діями працівників міліції пильно спостерігають ЗМІ й кожний випадок порушення вимог закону стає відомим широкому загалу, проведення оперативних комбінацій та експериментів потребує чіткого дотримання законності працівниками оперативних підрозділів ОВС.

Для цього законність в ОРД має проявлятися як: принцип діяльності ОВС; основний метод роботи її учасників; режим функціонування системи її суб'єктів [5, с.90-91]. При цьому цей перелік має охоплювати весь обсяг повноважень у професійній діяльності суб'єктів ОРД, особливо під час проведення оперативних експериментів і комбінацій.

Зазначимо, що в практичній діяльності ОВС і оперативні експерименти, і оперативні комбінації застосовують для створення штучних умов з метою розв'язання приватних завдань оперативно-розшукової діяльності. Саме тому ці категорії оперативно-розшукової тактики нерозривно пов'язані між собою як на практичному, так і на теоретичному рівнях.

Треба нагадати, що під оперативною комбінацією в теорії ОРД прийнято розуміти комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження і роз-

криття злочинів, що полягає у штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань з приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації [6, с.378-379; 7, с.7; 8, с.8]. Вона передбачає застосування переважно непроцесуальних методів пізнання в поєднанні з використанням індивідуального досвіду практичної роботи суб'єктів ОРД у взаємодії з іншими суб'єктами кримінального судочинства [9, с.250].

Не вдаючись до більш глибокого розкриття тактичних особливостей проведення оперативних комбінацій, зазначимо, що завдяки цілеспрямованим зусиллям оперативних працівників, чіткого узгодженого планування дій, керуючись ст.10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [1, 10], результати ОРД, отримані під час проведення оперативних комбінацій, після певної процедури згодом можуть лягти в основу процесу доказування по кримінальних справах (ст.65) [11].

Разом із цим, до результатів проведення оперативних комбінацій де-факто пред'являються такі ж вимоги, як до доказів у кримінальному судочинстві [9]. Це обумовлює необхідність дотримання встановленої процедури та вимог Закону, бо, як відомо, не можуть бути доказами такі, що отримані з порушенням вимог закону, позаяк обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом та на припущеннях (ст.62) [2].

Також важливою особливістю дотримання законності під час застосування оперативної комбінації, на нашу думку, є виключний характер її проведення (тільки тоді, коли в наявних умовах оперативної обстановки тактичне завдання вирішити неможливо і сприятливі умови для цього відсутні).

Щодо оперативного експерименту (не слід плутати зі слідчим експериментом), його досить тривалий час застосовують правоохоронні органи таких держав, як Російської

Федерації, Білорусі, Казахстану, Литви, що закріплене в їх національному законодавстві, де останній регламентовано як окремий оперативно-розшуковий захід. І, як справедливо зазначає М.А. Погорецький, хоча чинне законодавство України не регламентує такого оперативно-розшукового заходу, передбаченого низкою законів інших країн, проте в практичній діяльності він широко використовується у кримінальних справах про хабарництво та інші злочини з проявами корупції [12, с.550]. Беручи до уваги те, що оперативний експеримент постійно використовується в службовій діяльності оперативними підрозділами ОВС України, вважаємо, що де-факто він є самостійним оперативно-розшуковим заходом. Тому до нього мають пред'являтися ті ж вимоги, що й до ОРЗ, як то принцип дотримання законності.

Ситуацію ускладнює те, що деякі сучасні правозахисники часто трактують оперативний експеримент як провокацію [13-17]. Вони публічно пояснюють свою позицію нібито порушенням моральних принципів під час проведення оперативних експериментів, низькою професійною підготовкою оперативних підрозділів, що, як наслідок, компрометує працівників ОВС в очах громадян.

Але ми вважаємо, що експеримент не є провокацією, якщо він проведений без порушень вимог законності. Тут, на нашу думку, треба апелювати до принципів ОРД, зокрема законності та дотримання прав і свобод людини (ст.4, 9) [1]. Дійсно, оперативний експеримент застосовують для отримання інформації, що може бути використана як доказ причетності особи до вчинення злочину. Ця діяльність має відповідати критеріям допустимості використання результатів ОРД в кримінальному судочинстві.

Правомірним буде застосування оперативного експерименту лише за умови вчинення об'єктом впливу ініціативних протиправних дій як реакції на неупереджену інформацію, надану суб'єктом ОРД. Адже не є провокацією підбурювання до вчинення уявного зло-

чину (обставини якого вигадані й воно не може бути вчинене реально), коли інших шляхів для припинення злочинної діяльності та притягнення винних до відповідальності за вчинене раніше немає [6, с.389]. Слід додати, що припускаючи можливість учинення незаконних дій розроблюваним, оперативні працівники не створюють умов, що сприяють учиненню злочину і не провокують ці дії, а лише створюють передумови для виявлення фактів злочинних дій, які вже мали місце.

Сутністю забезпечення законності в ОРД є дотримання порядку провадження цієї діяльності, а саме:

- здійснення ОРД виключно суб'єктами, уповноваженими Законом про ОРД;
- відповідність оперативно-розшукових заходів цілям і завданням ОРД;
- наявність передбачених Законом України про ОРД підстав для проведення оперативно-розшукових заходів;
- дотримання передбачених Законом України про ОРД умов здійснення оперативно-розшукових заходів тощо.

Виходячи з цього, дотримання законності під час проведення оперативних експериментів та комбінацій оперативними підрозділами ОВС України ми вбачаємо в:

- проведенні оперативних експериментів та комбінацій виключно суб'єктами, уповноваженими на це Законом України про ОРД;
- неможливості залучення особи в якості об'єкта оперативного експерименту або оперативної комбінації та застосування впливу оперативно-розшукових засобів, методів і дій інакше як за рішенням оперативного працівника, прийнятим відповідно до законодавства в сфері ОРД;
- недопущенні в роботі оперативних працівників порушень вимог і приписів, закріплених законодавчими та відомчими нормативно-правовими актами, якими вони керуються під час проведення оперативних експериментів та комбінацій (зокрема, можливість обмеження конституційних прав людини й громадянина особами, що беруть участь

в ОРД, винятково з підстав, передбачених Законом);

- виявленні, припиненні та усуненні порушень, учинених оперативними працівниками, а також установленні причин та умов, що сприяли їх учиненню;
- притягненні до відповідальності посадових та інших осіб, винних у порушенні законності;
- розробці та вжитті заходів, спрямованих на усунення причин й умов порушення законності;
- невідворотності відповідальності за порушення законності тощо.

Наприкінці зазначимо, що під час проведення оперативних експериментів та комбінацій як і під час проведення будь-яких інших тактичних заходів оперативні працівники ОВС працюють у складній обстановці, в сфері дії багатьох конкуруючих інтересів. Просте підпорядкування одному з цих інтересів неможливе для оперативних підрозділів, по-справжньому орієнтованих на забезпечення прав людини, до того ж воно не буде відображувати дійсність, в якій працюють оперативники. Міліція ж є інструментом впливу держави, що слугує інтересам суспільства. Для досягнення необхідної рівноваги між інтересами держави й суспільства міліція потребує оперативної незалежності для формування власного професійного рішення в конкретних оперативних ситуаціях, що зумовлено практичною необхідністю забезпечення виконання завдань кримінального судочинства.

Проте існує об'єктивна необхідність здійснення контролю за діями оперативних підрозділів ОВС. Тут, на нашу думку, оперативні працівники мають довести, що вони заслуговують оперативної незалежності. І тільки тоді міліція стає легітимною в очах населення. Найкращим аргументом до позитивного вирішення цього питання ми вважаємо неухильне дотримання оперативними працівниками вимог законності під час проведення оперативних комбінацій та експериментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : від 18.02.1992 р., № 2135-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про звернення громадян до Верховної Ради України у січні-вересні 2009 року: звіт відділу з питань звернень громадян ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vzvernenn.rada.gov.ua/vzvernenn/control/uk/publish/article?art_id=45186&cat_id=45185.
4. Корнієнко М. В. Дотримання прав та свобод людини і громадянина в Україні при здійсненні оперативно-технічних заходів / М. В. Корнієнко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХІ регіональної наук.-практ. конф. (3-4 лютого 2005 р.). – Львів : Юрид. ф-т Львівськ. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2005. – С. 372-374.
5. Оперативно-розсыскная энциклопедия / авт.-сост. проф. А. Ю. Шумилов. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2004. – 364 с.
6. Теория оперативно-розсыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 832 с.
7. Шендрик В. В. Оперативна комбінація: теоретико-правові та організаційно-тактичні основи (за матеріалами діяльності кримінальної міліції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Шендрик Владислав Володимирович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2005. – 20 с.
8. Михайличенко А. О. Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Михайличенко Анатолій Олександрович ; Ін-т упр. Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2001. – 17 с.
9. Меживой О. В. Поняття оперативної комбінації та використання результатів її проведення в кримінальному судочинстві / О.В. Меживой // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ імені Е.О. Дідоренка : Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах (Спеціальний випуск № 2. У двох частинах. Частина 2). - 2009. – С. 242-252.
10. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» : від 30.06.1993 р., № 3341-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
11. Кримінально-процесуальний Кодекс України : від 28.12.1960 р., № 1001-05 // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – С. 15.
12. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
13. Голубовська С. Корупція : чи можна з нею боротися, не порушуючи законності? // Іменем закону. – 2005. – № 44 (5689). – С. 6.
14. Рудь Р. Взять с поличным: Журналист «СБ» принял участие в оперативном эксперименте / Рудь Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sb.by/print/post/62305>.
15. Борисевич К. Зачем проводят оперативные эксперименты? И как не стать жертвой – рассказывают самые компетентные правоохранители и юристы / Борисевич К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kp.ru/daily/24263/459886>.
16. Гармаев Ю. П. Типичные ошибки в оперативно-розсыскной деятельности по делам о взяточничестве / Гармаев Ю. П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr-praktika.ru/Arch/up2005-3_3.htm.
17. Экспериментальный шантаж: МВД хочет получить право провоцировать на по-

лучение взятки любое должностное лицо | <http://www.nnvrsk.ru/?article=711>.
[Электронный ресурс]. – Режим доступа:

Меживой О. В. Законність проведення оперативних комбінацій та експериментів / О. В. Меживой // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 237–242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10movkte.pdf>

Розглядаються проблеми дотримання законності під час проведення оперативних експериментів і комбінацій оперативними підрозділами міліції України. Вносяться і обґрунтовуються пропозиції щодо підвищення ефективності дотримання законності під час проведення оперативних експериментів і комбінацій.

Меживой А.В. Законность проведения оперативных комбинаций и экспериментов

Рассматриваются проблемы соблюдения законности при проведении оперативных экспериментов и комбинаций оперативными подразделениями милиции Украины. Вносятся и обосновываются предложения по повышению эффективности соблюдения законности при проведении оперативных экспериментов и комбинаций.

Mezhivoi O.V. Legality of Carrying Out of Operative Combinations and Experiments

Problems of operative experiments and combinations operative divisions of militia of Ukraine are considered. Brought in and grounded suggestion on the increase of efficiency of observance of legality during conducting of operative experiments and combinations.